

JEL Classification: C53, D22, L21

Кривов'язюк Ігор, к.е.н., професор
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-8801-4700>
igor.kryvovjazyuk@lntu.edu.ua

Kryvovyazyuk Igor, Candidate of Economic Sciences, Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-8801-4700>
igor.kryvovjazyuk@lntu.edu.ua

Шульга Марина
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0009-0002-8766-2391>
marynashulga23@gmail.com

Shulha Maryna
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0009-0002-8766-2391>
marynashulga23@gmail.com

ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ НА РОЗВИТОК ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

У статті визначено реальні втрати зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств України під впливом сучасних викликів. Основною метою дослідження є реалізація науково-методичного підходу щодо оцінювання впливу сучасних викликів на розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств. Критичний аналіз змісту наукових публікацій з досліджуваної проблематики виявив відсутність комплексного підходу щодо встановлення реальних втрат зовнішньоекономічної діяльності підприємств під впливом сучасних викликів. Актуальність вирішення визначеної проблеми зумовлена масштабністю впливу сучасних викликів на динаміку зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств, що вимагає оцінювання такого впливу для подальшого розроблення заходів, які буде спрямовано на мінімізацію негативного впливу сучасних викликів. Методологічну основу становить система застосованих для отримання результатів дослідження методів: теоретичного узагальнення та аналітичний – для уточнення наукових підходів при визначенні впливу сучасних викликів на розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств; узагальнення, групування та інтегрального оцінювання – для визначення рівня впливу сучасних викликів на розвиток зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств у 2013–2021 рр.; відносних і абсолютних відхилень, коефіцієнтного аналізу зміни зовнішньоторговельного обороту – для встановлення обсягів втрат зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств України під впливом сучасних викликів; логічного узагальнення – для отримання висновків і розроблення рекомендацій за результатами досліджень. Об'єктом дослідження в роботі виступає зовнішньоекономічна діяльність підприємств. У статті представлено результати оцінювання впливу сучасних викликів на розвиток зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств, що стало можливим завдяки розробленому та реалізованому авторському науково-методичному підходу. Аналіз і логічне узагальнення результатів оцінювання впливу сучасних викликів на розвиток зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств стали основою визначення реальних обсягів втрат їх зовнішньоторговельного обороту. Результати дослідження мають практичну цінність для Міністерства економіки України та Офісу з розвитку підприємництва та експорту, адже можуть виступати основою розробки програми рекомендацій для активізації експортної ініціативи промислових підприємств за сучасних умов.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність підприємств, сучасні виклики розвитку промислових підприємств, показники оцінювання впливу сучасних викликів, інтегральне оцінювання впливу сучасних викликів, обсяги втрат зовнішньоекономічної діяльності.

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF MODERN CHALLENGES ON THE DEVELOPMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF UKRAINE

The article identifies real losses of foreign economic activity of industrial enterprises of Ukraine under the influence of modern challenges. The main purpose of the study is to implement a scientific and methodological approach to assess the impact of modern challenges on the development of foreign economic activity of enterprises. A critical analysis of the content of scientific publications on the studied issues revealed the lack of an integrated approach to establishing the real losses of foreign economic activity of enterprises under the influence of modern challenges. The urgency of solving a certain problem is due to the scale of the impact of modern challenges on the dynamics of foreign economic activity of industrial enterprises, which requires an assessment of such an impact for the further development of measures that will be aimed at minimizing the negative impact of modern challenges. The methodological basis is the system of methods used to obtain the results of the study: theoretical generalization and analytical methods – to clarify scientific approaches in determining the impact of modern challenges on the development of foreign economic activity of enterprises; generalization, grouping and integral evaluation – to determine the level of influence of modern challenges on the development of foreign economic activity of industrial enterprises in 2013–2021; relative and absolute deviations, coefficient analysis of changes in foreign trade turnover – to establish the volume of losses of foreign economic activity of industrial enterprises of Ukraine under the influence of modern challenges; logical generalization – to obtain conclusions and develop recommendations based on research results. The object of research in the work is the foreign economic activity of enterprises. The article presents the results of assessing the impact of modern challenges on the development of foreign economic activity of industrial enterprises, which became possible due to the developed and implemented author's scientific and methodological approach. Analysis and logical generalization of the results of assessing the impact of modern challenges on the development of foreign economic activity of industrial enterprises became the basis for determining the real volumes of losses of their foreign trade turnover. The results of the study have practical value for the Ministry of Economy of Ukraine and the Entrepreneurship and export promotion office, because they can serve as the basis for developing a program of recommendations for activating the export initiative of industrial enterprises under modern conditions.

Keywords: *foreign economic activity of enterprises, modern challenges of development of industrial enterprises, indicators of assessment of impact of modern challenges, integral assessment of impact of modern challenges, volume of losses of foreign economic activity.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Промисловий комплекс України зазнає непоправних втрат під впливом гібридних загроз, що гостро проявляється з 2014 року як результат військової агресії східного сусіда, що позбавило високоіндустріалізовані регіони України можливості нарощування обсягів промислового та людського капіталу, призвело до руйнувань виробничих потужностей, розриву традиційних внутрішніх і зовнішніх зв'язків. З початку повномасштабного вторгнення українська економіка зазнала значних втрат, зокрема падіння ВВП у 2022 році становило 29,1% у фактичних цінах. Виклики повномасштабної військової агресії для зовнішньоекономічного промислового сектору суттєво доповнювались технологічним відставанням української промисловості, наявним дефіцитом зовнішнього фінансування, високим рівнем імпортозалежності економіки, проблемами цифровізації бізнес-процесів, поширенням пандемії COVID-19, а також незмінними загрозами корупції та тіньової економіки.

Особливість розвитку зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств України обумовлюється трансформаційним впливом сучасних викликів у довгостроковій перспективі на фоні зниження рівня національної безпеки та соціальної стабільності, пов'язаних зі стрімкими технологічними інноваціями, торговельними дисбалансами, залежно від зміни геополітичних пріоритетів та траєкторії інвестиційних потоків у менш ризикові юрисдикції. Тому ідентифікація та оцінювання комплексного впливу чітко визначених викликів сьогодення для підприємств промислового комплексу нині є винятково актуальними, оскільки забезпечують виявлення найбільш вразливих зон зовнішньоекономічної діяльності у контексті їх вагомості для прискорення економічного розвитку та якісних змін структури експорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення проблеми. В сучасній науковій спільноті питанням вивчення впливу сучасних викликів на розвиток зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств України приділено суттєву увагу. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств в умовах воєнного стану має певну специфіку, економіка країни зазнає значних втрат, які постійно накопичуються, а детальний аналіз поточної ситуації та факторів, що на неї впливають,

відіграє значну роль у її стабілізації та відновленні (Shuhalii, 2023). Для стимулювання експортної орієнтації підприємницьких структур в умовах посилення економічної невизначеності під впливом військового стану в країні набуває вагомості забезпечення трансформації моделі розвитку зовнішньоекономічної діяльності, яка повинна передбачати швидке реагування на критичні ризики, й зокрема, військово-політичний ризик (Кривов'язюк, 2022, б). Вплив COVID-19, як один із викликів сучасності, став причиною так званих пандемічних шоків для промислового сегменту, що стимулювало не лише прискорення технологічних змін, а й реконфігурацію глобальних ланцюгів вартості, а відтак і зміни траєкторії інвестиційних потоків, що почали спрямовувати у менш ризикові сфери (Дейнеко, 2022). Не менш вагомими викликами також є технологічне відставання української промисловості (що супроводжується домінуванням сировинно-орієнтованої структури експорту із низькою доданою вартістю, невпорядкованістю інноваційно-інвестиційних потоків, низьким рівнем інноваційної активності тощо) та дефіцитом зовнішнього фінансування, в якому структура інвестицій не відповідає потребам технологічної модернізації виробництва, а прямим наслідком недостатнього залучення інвестицій є посилення імпортозалежності економіки від іноземних виробників інвестиційних товарів (Дейнеко, 2018). Для промислових підприємств України, що прагнуть на рівних позиціонувати у зовнішньоекономічній діяльності з зарубіжними компаніями, сучасним викликом виступає цифровізація бізнесу, пов'язана із масовим впровадженням технологій Індустрії 4.0, що визначається реалізацією потенціалу ІКТ, безперервного доступу до мережі Інтернет тощо (Кузнєцова & Байло, 2020; Кривов'язюк, 2022, а). Поширення корупційних явищ також стає перешкодою на шляху розвитку цивілізованих відносин у зовнішньоекономічній діяльності (практика таємних корупційних угод між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та уповноваженими ними особами й посадовими особами митної служби про незаконне зниження митної вартості товарів, примушування до виплати незаконної грошової винагороди за пришвидшення митного контролю й митного оформлення тощо) (Олійник, 2022, а). Зазначене переконує, що лише комплексне оцінювання впливу викликів на розвиток зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств дозволить встановити реальні втрати їх зовнішньоекономічної діяльності.

Для оцінювання впливу сучасних викликів на розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств застосовуються різні наукові підходи та методи. При оцінюванні імпортозалежності рекомендується здійснювати аналіз тенденцій зміни обсягів експортно-імпортних операцій, товарної та географічної структури продукції, що імпортується (Дерманська, 2021). Проте, запропонований підхід дозволяє побачити лише одну зі сторін зовнішньоекономічної діяльності, він також не дозволяє оцінити реальних втрат від негативного впливу імпортозалежності економіки. Для виявлення впливу на обсяги експорту пропонується здійснювати комплексний аналіз за допомогою методу PESTLE-аналізу на основі бального оцінювання, доповнюючи його регресійним аналізом для визначення значущості впливу досліджуваних параметрів (Семенюк, 2017). Для оцінювання впливу сучасних викликів також практикується інтегральне оцінювання на основі бального методу (Шульга, 2023). Недоліком застосування PESTLE-аналізу та інтегрального оцінювання на основі бального методу є те, що використання методів експертного оцінювання не надає належної об'єктивності отриманим результатам дослідження, а доповнення їх регресійним аналізом може призвести до спотворення результатів. На доцільності використання регресійного аналізу наголошується й іншими дослідниками (Smerichevskiy *ta in.*, 2021; Kryvov'azyuk *ta in.*, 2023). Проте, регресійний аналіз не завжди дає змогу визначити унікальний набір оцінених значень обраних для дослідження параметрів, його неможливо використовувати для визначення наявності зв'язку між аналізованими змінними, оскільки наявність такого зв'язку і є передумовою його застосування. Застосування економіко-математичного моделювання покращує ефективність процесів аналізування зовнішньоекономічної діяльності промислових

підприємств. Так, «універсальна методика аналізу з можливістю форсайт-порівняння отриманих метрик для визначення тенденцій розвитку зовнішньоекономічної діяльності промислового підприємства, заснована на процедурах динамічного програмування, дозволяє здійснювати оптимальне планування динамічного розвитку систем для покрокового пошуку оптимальної програми розподілу ресурсів» (Свидрук & Ільчишин, 2020).

Критичний аналіз змісту наукових публікацій з досліджуваної проблематики виявив відсутність комплексного підходу щодо встановлення реальних втрат зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств під впливом сучасних викликів, а також необхідність комбінування методів статистичного та економіко-математичного моделювання для отримання кращих результатів.

Метою статті є реалізація науково-методичного підходу щодо оцінювання впливу сучасних викликів на розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств.

Методологія та методи дослідження. Методологічну основу роботи становить система застосованих для отримання результатів дослідження методів: теоретичного узагальнення та аналітичний – для аналізу наукових підходів з визначення впливу сучасних викликів на розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств; узагальнення, групування та інтегрального оцінювання – для визначення рівня впливу сучасних викликів на розвиток зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств у 2013–2021 рр.; відносних і абсолютних відхилень, коефіцієнтного аналізу зміни зовнішньоторговельного обороту – для встановлення обсягів втрат зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств України під впливом сучасних викликів; логічного узагальнення – для отримання висновків і розроблення рекомендацій за результатами досліджень.

Результати. Аналіз і логічне узагальнення змісту аналізованих вище наукових публікацій вчених виступають основою розроблення науково-методичного підходу щодо оцінювання впливу сучасних викликів на розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств, який характеризує наступна послідовність викладення результатів дослідження:

1. Групування сучасних викликів, встановлення вагомості їх впливу на зовнішньоекономічну діяльність промислових підприємств України.
2. Визначення системи показників оцінювання впливу сучасних викликів на зовнішньоекономічну діяльність промислових підприємств і їх вагових коефіцієнтів.
3. Обґрунтування періоду дослідження впливу сучасних викликів на зовнішньоекономічну діяльність промислових підприємств. Визначення можливих обмежень періоду дослідження.
4. Розрахунок показників оцінювання впливу сучасних викликів на зовнішньоекономічну діяльність промислових підприємств України та аналіз їх динаміки за обраними критеріями.
5. Стандартизація (нормалізація) отриманих значень показників.
6. Розрахунок інтегрального показника впливу сучасних викликів на розвиток зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств у досліджуваному періоді. Побудова шкали результатів оцінювання рівня значущості інтегрального показника методом Харрінгтона.
7. Визначення обсягів реальних втрат зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств України під впливом сучасних викликів.
8. Інтерпретація отриманих результатів дослідження та визначення їх практичної цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення проблеми, дозволяє сучасні виклики згрупувати наступним чином: посилення економічної невизначеності в умовах війни та гібридні загрози економічній безпеці, технологічне відставання української промисловості, поширення пандемій, дефіцит

зовнішнього фінансування, цифровізація бізнес-процесів, імпортозалежність економіки, корупція та тіньова економіка. Якісний аналіз викликів виявляє взаємовизначальність явищ та тісні зв'язки у єдиній системі, тому вважаємо, що оцінювати їх відокремлено за групами є недоцільним.

За правилом Фішберна розраховуємо вагові коефіцієнти впливу сучасних викликів на зовнішньоекономічну діяльність промислових підприємств. Вагові коефіцієнти обраних показників оцінювання їх впливу приймаємо як рівнозначні (табл. 1).

Таблиця 1. Вагові коефіцієнти сучасних викликів та їх показників

Сучасні виклики	Вагові коефіцієнти викликів	Показники оцінювання впливу сучасних викликів	Вагові коефіцієнти показників
1. Посилення економічної невизначеності в умовах війни та гібридні загрози економічній безпеці	0,25	Інтегральний показник економічної безпеки	0,5
		Індекс ділових очікувань	0,5
2. Технологічне відставання української промисловості	0,21	Частка промислових підприємств, що впроваджували інновації, %	0,25
		Частка витрат на інновації в ВДВ галузі, %	0,25
		Частка доданої вартості промисловості у ВВП, %	0,25
		Коефіцієнт зносу основних засобів	0,25
3. Поширення пандемій	0,18	Зміна обсягу ВВП у промисловості, %	0,33
		Зміна кількості зайнятих працівників у промисловості, %	0,33
		Зміна частки промислових підприємств, що отримали збиток, %	0,33
4. Дефіцит зовнішнього фінансування	0,14	Частка обсягу прямих іноземних інвестицій в Україну, у % до ВВП	0,5
		Зміна обсягу інвестицій коштів інвесторів-нерезидентів в Україні, %	0,5
5. Цифровізація бізнес-процесів у промисловості	0,04	Ступінь використання технологій аналізу значного обсягу даних	0,25
		Ступінь використання адитивних технологій	0,25
		Ступінь використання послуг серверів їх провайдерів	0,25
		Ступінь використання інтернет-мережі	0,25
6. Імпортозалежність економіки	0,11	Коефіцієнт покриття експортом імпорту для промислових підприємств	0,33
		Частка імпорту промислової продукції у внутрішньому споживанні, %	0,33
		Коефіцієнт випередження ВВП у промисловості над імпортом	0,33
7. Корупція, тіньова економіка	0,07	Інтегральний показник рівня тіньової економіки, % від ВВП	0,5
		Індекс сприйняття корупції	0,5

Джерело: розроблено авторами

Виявлено, що найвагомим впливом на діяльність промислових підприємств характеризується наступний перелік сучасних викликів: економічна невизначеність в умовах війни та гібридні загрози (0,25), технологічне відставання промисловості (0,21) та поширення пандемії (0,21). Наступними передбачено дефіцит зовнішнього фінансування (0,14) та високий рівень імпортозалежності (0,11). Менш вагомими визначено корупцію та тіньову економіку (0,07) й цифровізацію бізнес-процесів (0,04).

Для подальшого дослідження обираємо період 2013–2021 рр. Такий вибір зумовлено важливістю порівняння оціночних показників з періодом, що передуює посиленню економічної невизначеності в умовах війни, поширенню гібридних загроз економічній безпеці. Дослідження обмежено 2021 р. через відсутність статистичних даних для розрахунку показників оцінювання впливу сучасних викликів у 2022 р. у зв'язку з введенням воєнного стану в Україні.

Показники, що відповідають кожному із зазначених критеріїв та їх розрахункові значення наведено у таблиці 2.

Таблиця 2. Динаміка показників оцінювання впливу сучасних викликів на зовнішньоекономічну діяльність промислових підприємств України

Показники оцінювання впливу сучасних викликів	Період дослідження									
	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	
Інтегральний показник економічної безпеки	47	45	44	48	48	49	49	48	48	
Індекс ділових очікувань, %	111,5	96,1	104,0	108,7	115,2	117,3	112,0	99,6	112,1	
Частка промислових підприємств, що впроваджували інновації, %	13,6	12,1	15,2	16,6	14,3	15,6	13,8	14,9	14,5	
Частка витрат на інновації в ВДВ галузі, %	3,24	2,37	3,51	4,6	1,45	1,63	1,8	1,9	1,17	
Частка доданої вартості промисловості у ВВП, %	20,15	20,5	19,77	21,19	21,13	21,01	19,88	17,97	20,4	
Коефіцієнт зносу основних засобів	0,569	0,603	0,769	0,694	0,591	0,664	0,591	0,639	0,605	
Зміна обсягу ВВП у промисловості, %	-3,41	10,16	20,88	28,56	24,62	18,76	5,69	-4,03	46,53	
Зміна кількості зайнятих працівників у промисловості, %	-2,06	-8,57	-11,19	-3,07	-2,17	-0,6	1,46	-4,18	-1,92	
Динаміка частки збиткових промислових підприємств, %	-2,38	0,1	-26,2	0,3	3,9	-3,8	2,8	8,3	-5,1	
Частка обсягу прямих іноземних інвестицій в Україну, у % до ВВП	2,2	0,2	3,4	3,8	2,0	1,6	1,8	0,2	1,1	
Зміна обсягу інвестицій коштів інвесторів-нерезидентів в Україні, %	-12,91	32,04	45,14	20,11	-36,87	-71,07	159,75	-62,92	54,95	
Ступінь використання технологій аналізу значного обсягу даних	н/д	н/д	н/д	0,274	0,233	0,179	0,181	0,125	0,109	
Ступінь використання адитивних технологій	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	0,035	0,039	0,033	0,045	
Ступінь використання послуг серверів їх провайдерів	н/д	н/д	н/д	0,078	0,088	0,091	0,100	0,097	0,094	
Ступінь використання інтернет-мережі	0,461	0,374	0,342	0,456	0,469	0,463	0,464	0,465	0,403	
Коефіцієнт покриття експортом імпорту	0,82	0,94	0,87	0,65	0,62	0,62	0,52	0,53	0,6	
Частка імпорту промислової продукції у внутрішньому споживанні, %	98,69	106,93	103,64	85,03	83,17	81,78	69,52	71,75	69,72	
Коефіцієнт випередження ВВП у промисловості над імпортом	-0,42	-0,33	-0,68	1,35	1,14	1,23	0,49	-0,61	1,80	
Показник рівня тіньової економіки, % від ВВП	30	36	35	33	32	29	28	30	32	
Індекс сприйняття корупції	25	26	27	29	30	32	30	33	32	

Джерело: побудовано авторами на основі (Державна служба статистики, 2023; Міністерство економіки України, 2023; Національний банк України, 2023; Transparency International, 2023)

Аналіз динаміки показників такого виклику як «Посилення економічної невизначеності в умовах війни, гібридні загрози економічній безпеці» у контексті змін інтегрального показника економічної безпеки та індексу ділових очікувань, демонструє негативні динамічні зрушення у 2014 та 2020 роках.

Аналіз динаміки показників такого виклику як «Технологічне відставання української промисловості» показав, що у 2016 році частка промислових підприємств, що впроваджували інновації, частка витрат на інновації у валовій доданій вартості галузі та частка доданої вартості промисловості у ВВП одночасно набули своїх пікових значень

впродовж досліджуваного періоду. Найвище значення коефіцієнту зносу основних засобів спостерігається у 2015 році з показником 0,769.

Аналіз динаміки показників такого виклику як «Поширення пандемій» виявив скорочення обсягів ВВП у промисловості у 2013 році на 3,41% та у 2020 році на 4,03%. У 2021 році даний показник стрімко зростає на 46,53%. Скорочення кількості працівників у промисловому секторі спостерігалось майже протягом усього періоду, окрім 2019 року, тому чітких закономірностей тут не виявлено. Встановлено, що значне зростання частки збиткових підприємств спостерігалось у 2020 році, а саме на 8,3%.

Аналіз динаміки показників такого виклику як «Дефіцит зовнішнього фінансування» виявив, що найнижчою частка обсягів прямих іноземних інвестицій в Україні у відсотках до ВВП була у 2014 та 2020 роках. У 2019 році слід виділити значне зростання капітальних іноземних інвестицій у значенні 159,75%.

Аналіз динаміки показників такого виклику як «Цифровізація бізнес-процесів» показав, що актуальність дослідження показників цифровізації зросла у 2016 році, що пояснюється активізацією технологічного та інноваційного вдосконалення виробничих систем промисловості. Водночас, стійких тенденцій у зміні показників не виявлено.

Аналіз динаміки показників такого виклику як «Імпортозалежність економіки» дозволив встановити, що найвищий рівень імпортозалежності промисловості визначений на основі вивчення динаміки частки імпорту промислової продукції у внутрішньому споживанні спостерігався у період 2014–2015 років, проте у період 2019–2021 років показник демонструє кращі результати і коливається в межах 69–72%. Тоді як коефіцієнт покриття експортом імпорту демонструє найгірші значення в період 2019–2021 років. Це також вказує на неможливість виявлення стійких тенденцій.

Аналіз динаміки показників такого виклику як «Корупція та тіньова економіка» дозволяє підсумувати, що найгірший показник рівня тіньової економіки у значенні 36% до ВВП визначено у 2014 році, а найкращий у 2019 році із 28%. Найгірші показники індексу сприйняття корупції маємо у 2013–2015 роках, а найкращі здобули протягом 2019–2021 років.

Надалі, слідуючи пропонованому науково-методичному підходу, розраховані значення показників підлягають стандартизації (табл. 3).

Для визначення рівня впливу сучасних викликів на зовнішньоекономічну діяльність промислових підприємств України за період 2013–2021 років пропонуємо використати інтегральний показник. Інтегральний показник розраховуємо як суму добутків стандартизованих показників з відповідними для них ваговими коефіцієнтами впливу в межах заданих умов та передбачаємо його інтерпретацію як дестимулятора (вище значення вхідного показника – нижчий вплив викликів). З огляду на потребу логічної еквівалентності оцінки інтегрального показника, його кінцеве значення розраховуємо за формулою:

$$k_i^{ст.} = 1 - k_i^{дест.} \quad (1)$$

де k_i – інтегральний показник впливу (*ст.* – стимулятор; *дест.* – дестимулятор).

Таблиця 3. Стандартизовані значення показників оцінювання впливу сучасних викликів на зовнішньоекономічну діяльність промислових підприємств

Показники оцінювання впливу сучасних викликів	Період дослідження								
	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Інтегральний показник економічної безпеки	0,6000	0,2000	0,0000	0,8000	0,8000	1,0000	1,0000	0,8000	0,8000
Індекс ділових очікувань, %	0,7264	0,0000	0,3726	0,5943	0,9009	1,0000	0,7500	0,1651	0,7547
Частка промислових підприємств, що впроваджували інновації, %	0,3333	0,0000	0,6889	1,0000	0,4889	0,7778	0,3778	0,6222	0,5333
Частка витрат на інновації в ВДВ галузі, %	0,6035	0,3499	0,6822	1,0000	0,0816	0,1341	0,1837	0,2128	0,0000
Частка доданої вартості промисловості у ВВП, %	0,6770	0,7857	0,5590	1,0000	0,9814	0,9441	0,5932	0,0000	0,7547
Коефіцієнт зносу основних засобів	1,0000	0,8300	0,0000	0,3750	0,8900	0,5250	0,8900	0,6500	0,8200
Зміна обсягу ВВП у промисловості, %	0,0123	0,2807	0,4927	0,6446	0,5667	0,4508	0,1922	0,0000	1,0000
Зміна кількості зайнятих працівників у промисловості, %	0,7217	0,2071	0,0000	0,6419	0,7130	0,8372	1,0000	0,5542	0,7328
Динаміка частки збиткових промислових підприємств, %	0,3096	0,2377	1,0000	0,2319	0,1275	0,3507	0,1594	0,0000	0,3884
Частка обсягу прямих іноземних інвестицій в Україну у % до ВВП	0,5556	0,0000	0,8889	1,0000	0,5000	0,3889	0,4444	0,0000	0,2500
Зміна обсягу інвестицій коштів інвесторів-нерезидентів в Україні, %	0,2520	0,4467	0,5035	0,3950	0,1482	0,0000	1,0000	0,0353	0,5460
Ступінь використання технологій аналізу значного обсягу даних	0,0000	0,0000	0,0000	1,0000	0,8504	0,6533	0,6606	0,4562	0,3978
Ступінь використання адитивних технологій	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,7778	0,8667	0,7333	1,0000
Ступінь використання послуг серверів їх провайдерів	0,0000	0,0000	0,0000	0,7800	0,8800	0,9100	1,0000	0,9700	0,9400
Ступінь використання інтернет-мережі	0,9370	0,2520	0,0000	0,8976	1,0000	0,9528	0,9606	0,9685	0,4803
Коефіцієнт покриття експортом імпорту	0,7143	1,0000	0,8333	0,3095	0,2381	0,2381	0,0000	0,0738	0,1905
Частка імпорту промислової продукції у внутрішньому споживанні, %	0,2203	0,0000	0,0879	0,5854	0,6351	0,6723	1,0000	0,9404	0,9947
Коефіцієнт випередження ВВП у промисловості над імпортом	0,1048	0,1411	0,0000	0,8185	0,7339	0,7702	0,5282	0,0282	1,0000
Показник рівня тіньової економіки, % від ВВП	0,7500	0,0000	0,1250	0,3750	0,5000	0,8750	1,0000	0,7500	0,5000
Індекс сприйняття корупції	0,0000	0,1250	0,2500	0,5000	0,6250	0,8750	0,6250	1,0000	0,8750

Для оцінювання отриманих значень інтегральних показників побудуємо відповідну шкалу та використаємо для цього метод Харрінгтона. Отже, стан зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств під впливом сучасних викликів можливо оцінити за п'ятьма виділеними групами, залежно від отриманих значень показника впливу сучасних викликів.

- [0; 0,2) – мінімальний рівень впливу сучасних викликів;
- [0,2; 0,4) – помірний рівень впливу сучасних викликів;
- [0,4; 0,6) – середній рівень впливу сучасних викликів;
- [0,6; 0,8) – значний рівень впливу сучасних викликів;
- [0,8; 1] – максимальний рівень впливу сучасних викликів.

Розраховані значення інтегрального показника впливу сучасних викликів і результати їх оцінювання зведено у таблиці 4.

Таблиця 4. Результати оцінювання впливу сучасних викликів на розвиток зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств у 2013–2021 рр.

Показник	Розвиток зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств	
	Значення показника впливу сучасних викликів	Рівень значущості показника
2013 р.	0,505	середній
2014 р.	0,749	значний
2015 р.	0,619	значний
2016 р.	0,341	помірний
2017 р.	0,405	середній
2018 р.	0,345	помірний
2019 р.	0,345	помірний
2020 р.	0,636	значний
2021 р.	0,358	помірний

Джерело: побудовано та розраховано авторами

Підсумовуючи результати оцінки, констатуємо, що рівень впливу сучасних викликів на зовнішньоекономічну діяльність ніколи не був у межах мінімального або максимального рівнів. Така тенденція зумовлена, по-перше, невизначеним характером впливу викликів (позитивним чи негативним), а саме трансформаційним та, по-друге, специфікою діяльності промислових підприємств, що за будь-яких умов є пріоритетною для міжнародної торгівлі як у економічних, так і соціальних цілях. Попри це, із середнього рівня впливу у 2013 році цілком закономірно, внаслідок загострення гібридних загроз, він зростає у 2014–2015 роках до значного. У період 2016–2019 років значущість показника коливається в межах помірної рівня, окрім 2017 року, де вплив сучасних викликів набув середнього рівня, а у 2020 році стрімко сягає значного, що є реакцією на впровадження карантинних обмежень. Проте, у 2021 році за рахунок набуття викликами нових обрисів рівень впливу знову стає помірним.

Наступним кроком дослідження є виявлення реальних обсягів впливу викликів сучасності на динаміку зовнішньоторговельного обороту промислових підприємств (табл. 5).

Таблиця 5. Вплив сучасних викликів на обсяги зовнішньоторговельного обороту промислових підприємств України у 2013–2021 рр.

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
1. Інтегральний показник	0,505	0,749	0,619	0,341	0,405	0,345	0,345	0,636	0,358
Абсолютне відхилення відносно базового рівня (+,-)	-	0,244	0,114	-0,164	-0,100	-0,160	-0,160	0,131	-0,147
2. Наявний зовнішньоторговельний оборот промислових підприємств, млн дол	112282	83480	56097	54928	68904	78783	81033	72547	99444
Темп приросту, %	-	-25,65	-32,80	-2,08	25,44	14,34	2,86	-10,47	37,08
3. Розрахунковий зовнішньоторговельний оборот промислових підприємств за умови відсутності впливу викликів, млн дол	-	139679	125082	93868	101054	94317	94317	126991	95777
Темп приросту, %	-	24,40	-10,45	-24,95	7,66	-6,67	0,00	34,64	-24,58
Відносне відхилення (п.3/п.2), %	-	67,32	122,97	70,89	46,66	19,72	16,39	75,05	-3,69
4. Втрати зовнішньоторговельного обороту промислових підприємств під впливом сучасних викликів, млн дол (р.3 – р.2)	-	56199	68985	38940	32150	15534	13284	54444	-3667
Темп приросту, %	-	-	22,75	-43,55	-17,44	-51,68	-14,48	309,85	-

Джерело: побудовано та розраховано авторами

За умов уникнення впливу досліджуваних викликів, промислові підприємства України були б в змозі наростити зовнішньоторговельний оборот у періоди значного рівня впливу (на 67,32% та на 122,97% більше відповідно у 2014 та 2015 роках та на 75,05% у 2020 році). Загалом, у всьому досліджуваному періоді спостерігалось значне відхилення обсягів зовнішнього обороту, зокрема у 2016 році. Скорочення темпів приросту втрат у 2016–2019 роках свідчить про стабілізацію та зниження впливу сучасних викликів на динаміку зовнішньоторговельного обороту. Спад темпів його приросту поза викликами пояснюється тим, що окрім досліджуваних викликів, на діяльність промислових підприємств впливають ще й інші чинники. Темп приросту зовнішньоторговельного обороту промисловості на фоні темпів втрат у 2020 році є не таким критичним. Така ситуація пояснюється пандемічними шоками у бізнес-середовищі, коли ділові очікування підприємців стосовно обсягів виробництва та продажів повномірно не можуть бути реалізовані через невизначеність економічних умов. У 2021 році втрати зовнішньоторговельного обороту набувають від'ємного значення, що свідчить про ефективне стратегічне планування менеджерами промислових підприємств та наявні технологічні зрушення. Загальні втрати зовнішньоторговельного обороту промислових підприємств України під впливом сучасних викликів становлять 275868 млн дол.

У результаті аналізу з'ясовано, що діяльність промислових підприємств перебувала під значним впливом сучасних викликів у період 2014–2015 років та в 2020 році. Безперечно, такі тенденції спостерігаються і у 2022 році через вплив найбільш вагомого виклику – економічної невизначеності в умовах війни. Отримані аналітичні результати можуть передбачити можливі перспективи розвитку експортної діяльності промислових підприємств в умовах викликів сучасності надалі.

Зокрема, для подальшого розвитку зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств України пропонується розробка програми рекомендацій та реальних бізнес-ідей для активізації експортної ініціативи підприємств. Цільова програма експортної ініціативи «Підтримка та розвиток промислового експорту» включатиме чотири основні етапи: I – практичні напрямки вдосконалення у розрізі досліджуваних нами викликів, що за коротко- та середньострокової перспективи мають бути реалізовані при плануванні експорту, II – при очевидному скороченні потоків прямих іноземних інвестицій до України та нестачі власних джерел фінансування керуватимемось виключно експортною підтримкою проектів, ініційованих Центром розвитку інновацій, Офісом з розвитку підприємництва та експорту, Міністерства економіки України, проекту USAID «Економічна підтримка України», аналітичного центру Industry4Ukraine, що базуються в рамках національного проекту Дія. Бізнес; III – аналіз перспектив зовнішніх ринків, до яких за результатами дослідження відбулося скорочення обсягів українського експорту; IV – формування дорожньої карти, що демонструє співвідношення між стратегічними цілями та операційними завданнями. В сукупності це сприятиме зниженню втрат зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств України під впливом сучасних викликів.

Висновки та рекомендації. В умовах значного скорочення зовнішньоторговельного обороту промислових підприємств України під впливом сучасних викликів виникає необхідність розробки та реалізації науково-методичного підходу, що забезпечить належне оцінювання їх впливу на розвиток і дозволить визначити реальні втрати зовнішньоекономічної діяльності підприємств.

Результатами дослідження визначено коло найбільш впливових на розвиток зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств викликів сучасності: посилення економічної невизначеності в умовах війни та гібридні загрози економічній безпеці, технологічне відставання української промисловості, поширення пандемій, дефіцит зовнішнього фінансування, цифровізація бізнес-процесів, імпортозалежність

економіки, корупція та тіньова економіка. Подальший розрахунок інтегрального показника оцінювання впливу сучасних викликів на розвиток зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств у 2013–2021 рр. дозволив встановити суттєвий розкид його значень від помірного до значного рівня, а найменше можливостей протидіяти деструктивним наслідкам підприємства мали у 2014–2015 та 2020 роках. Причиною таких негативних змін для підприємств стало загострення впливу з боку найбільш вагомих викликів – гібридних загроз та поширення пандемії. Визначено, що втрати зовнішньоторговельного обороту із різними динамічними зрушеннями присутні протягом усього досліджуваного періоду, окрім 2021 року, їх загальний обсяг склав 303627,1 млн дол. Для зниження негативного впливу викликів сучасності на розвиток зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств пропонується розробка програми рекомендацій та реальних бізнес-ідей для активізації експортної ініціативи підприємств, що матиме практичну цінність для Міністерства економіки України та Офісу з розвитку підприємництва та експорту.

При проведенні оцінювання впливу сучасних викликів на розвиток і реальні втрати зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств України в майбутньому слід враховувати можливі зміни їх переліку та ваги впливу, необхідність оновлення системи оціночних показників, зміни в зовнішньоторговельному обороті.

Авторські внески

Концептуалізація: Кривов'язюк Ігор
 Зберігання даних: Кривов'язюк Ігор, Шульга Марина
 Формальний аналіз: Шульга Марина
 Придбання фінансування: Кривов'язюк Ігор
 Розслідування: Кривов'язюк Ігор, Шульга Марина
 Методика: Кривов'язюк Ігор, Шульга Марина
 Адміністрація проекту: Кривов'язюк Ігор
 Ресурси: Кривов'язюк Ігор, Шульга Марина
 Нагляд: Кривов'язюк Ігор
 Підтвердження: Кривов'язюк Ігор, Шульга Марина
 Візуалізація: Кривов'язюк Ігор, Шульга Марина
 Написання: Кривов'язюк Ігор, Шульга Марина

Список бібліографічного опису:

1. Дейнеко, Л.В. (2022). *Промисловість України перед викликами майбутнього: у пошуках відповідей та рішень*. Київ: НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України».
2. Дейнеко, Л.В. (2018). *Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки*. Київ: НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України».
3. Державна служба статистики (2023). *Промисловість. Зовнішньоекономічна діяльність*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 01.06.2023).
4. Дерманська, Л. (2021). Пріоритетність зовнішньоекономічної діяльності України в контексті імпорту. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*, (5), 31-38. <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.5.4>
5. Кривов'язюк, І.В. (2022). *Управлінська інноватика забезпечення досконалості бізнесу в умовах інформаційно-комунікаційної технологізації*. Луцьк: ФОП Мажула Ю.М.
6. Кривов'язюк, І.В. (2022). *Комплексний підхід в управлінні підприємницькими структурами в умовах воєнної економіки. Соціально-компетентне управління та безпека підприємницьких структур в умовах воєнної економіки: матеріали I Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (28-29 жовтня 2022 р.)*. Луцьк: СПД Гадак Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф».
7. Кузнецова, К.О., & Байло, О.О. (2020). Особливості розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств України в умовах Індустрії 4.0. *Сучасні проблеми економіки і підприємництва*, 25, 73-83.
8. Міністерство економіки України (2023). *Загальні тенденції тіньової економіки (січень–вересень 2021)*. URL: <https://www.me.gov.ua/> (дата звернення 01.06.2023).
9. Національний банк України (2023). *Статистика зовнішнього сектору*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external> (дата звернення 01.04.2023).

10. Олійник, Д.О. (2018). Запобігання корупційним злочинам, що вчиняються при здійсненні митних процедур. Харків: Право.
11. Свидрук, І.І., & Ільчишин, С.М. (2020). Якість аналізу ефективності зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*, 4(3), 235-241. [https://www.doi.org/10.31891/2307-5740-2020-284-4\(3\)-43](https://www.doi.org/10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-43)
12. Семенюк, І.Ю. (2017). Оцінка впливу факторів на розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств машинобудівної галузі України. *EUROPEAN COOPERATION*, 4(23), 38-50.
13. Шульга, М.С. (2023). Розвиток зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств України в умовах сучасних викликів. *Економіка підприємства: теорія та практика: Матеріали XII Всеукр. студент. наук.-практ. Інтернет-конф.* (20–21 квіт. 2023 р.). Луцьк: ВІП ЛНТУ.
14. Kryvovyazyuk, I., Vakhovych, I., Kaminska, I., Dorosh, V. (2020). Managerial innovations in methodology of solving export-import activity problems and ensuring international corporations business excellence. *Quality – Access to Success*, 21 (178), 50–55. https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2021-01/QAS_Vol.21_No.178_Oct.2020_p.50-55.pdf
15. Smerichevskiy, S.F., Kryvovyazyuk, I.V., Prokhorova, V.V., Usarek, W., Ivashchenko, A.I. (2021). Expediency of symptomatic diagnostics application of enterprise export-import activity in the disruption conditions of world economy sustainable development. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 628(1), 012040. DOI 10.1088/1755-1315/628/1/012040
16. Shuhaliy, A. (2023). Current trends and problems of foreign economic activities of enterprises in the context of a military state. *University Economic Bulletin*, 56, 65-76. <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56-65-76>
17. Transparency International (2023). Corruption Perceptions Index. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/> (дата звернення 01.06.2023).

References:

1. Deineko, L.V. (2022). Promyslovist Ukrainy pered vyklykamy maibutnoho: u poshukakh vidpovidei ta rishen. Kyiv: NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnoz. NAN Ukrainy» [in Ukrainian].
2. Deineko, L.V. (2018). Rozvytok promyslovosti dlia zabezpechennia zrostantia ta onovlennia ukraïnskoi ekonomiky. Kyiv: NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnoz. NAN Ukrainy» [in Ukrainian].
3. Derzhavna sluzhba statystyky (2023). Promyslovist. Zovnishnoekonomichna diialnist. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (data zvernennia 01.06.2023).
4. Dermanska, L. (2021). Priorytetnist zovnishnoekonomichnoi diialnosti Ukrainy v konteksti importu. Tavriiskiyi naukovyi visnyk. Serii: Ekonomika, (5), 31-38 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.5.4>
5. Kryvoviazyuk, I.V. (2022). Upravlinska innovatyka zabezpechennia doskonalosti biznesu v umovakh informatsiino-komunikatsiinoi tekhnolohizatsii. Lutsk: FOP Mazhula Yu.M. [in Ukrainian].
6. Kryvoviazyuk, I.B. (2022). Kompleksnyi pidkhid v upravlinni pidpriemnytskymy strukturamy v umovakh voiennoi ekonomiky. Sotsialno-kompetentne upravlinnia ta bezpeka pidpriemnytskykh struktur v umovakh voiennoi ekonomiky: materialy I Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (28-29 zhovtnia 2022 r.). Lutsk: SPD Hadiak Zhanna Volodymyrivna, drukarnia «Volynpolihraf» [in Ukrainian].
7. Kuznietsova, K.O., & Bailo, O.O. (2020). Osoblyvosti rozvytku zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpriemstv Ukrainy v umovakh Industrii 4.0. Suchasni problemy ekonomiky i pidpriemnytstvo, 25, 73-83 [in Ukrainian].
8. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy (2023). Zahalni tendentsii tinovoi ekonomiky (sichen-veresen 2021). URL: <https://www.me.gov.ua/> (data zvernennia 01.06.2023).
9. Natsionalnyi bank Ukrainy (2023). Statystyka zovnishnoho sektoru. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external> (data zvernennia 01.04.2023).
10. Oliinyk, D.O. (2018). Zapobihannia koruptsiinym zlochynam, shcho vchyniautsia pry zdiisnenni mytnykh protsedur. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
11. Svydruk, I.I., & Ilchysyn, S.M. (2020). Yakist analizu efektyvnosti zovnishnoekonomichnoi diialnosti promyslovykh pidpriemstv. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky, 4(3), 235-241 [in Ukrainian]. [https://www.doi.org/10.31891/2307-5740-2020-284-4\(3\)-43](https://www.doi.org/10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-43)
12. Semeniuk, I.Iu. (2017). Otsinka vplyvu faktoriv na rozvytok zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpriemstv mashynobudivnoi haluzi Ukrainy. *EUROPEAN COOPERATION*, 4(23), 38-50 [in Ukrainian].
13. Shulha, M.S. (2023). Rozvytok zovnishnoekonomichnoi diialnosti promyslovykh pidpriemstv Ukrainy v umovakh suchasnykh vyklykiv. *Ekonomika pidpriemstva: teoriia ta praktyka: Materialy KhII Vseukr. student. nauk.-prakt. Internet-konf.* (20–21 kvit. 2023 r.). Lutsk: VIP LNTU.
14. Kryvovyazyuk, I., Vakhovych, I., Kaminska, I., Dorosh, V. (2020). Managerial innovations in methodology of solving export-import activity problems and ensuring international corporations business excellence. *Quality – Access to Success*, 21 (178), 50–55. https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2021-01/QAS_Vol.21_No.178_Oct.2020_p.50-55.pdf
15. Smerichevskiy, S.F., Kryvovyazyuk, I.V., Prokhorova, V.V., Usarek, W., Ivashchenko, A.I. (2021). Expediency of symptomatic diagnostics application of enterprise export-import activity in the disruption conditions of world economy sustainable development. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 628(1), 012040. DOI 10.1088/1755-1315/628/1/012040
16. Shuhaliy, A. (2023). Current trends and problems of foreign economic activities of enterprises in the context of a military state. *University Economic Bulletin*, 56, 65-76. <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56-65-76>
17. Transparency International (2023). Corruption Perceptions Index. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/> (дата звернення 01.06.2023).

Дата подання публікації 26.06.2023 р.